

Юлияна Яркова¹
Стоян Тотев²
Емил Мутафов³

ГОДИНА XXV, 2016, 2

МЕРКИ СРЕЩУ ОБЕЗЛЮДЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО СЕЛО: НАГЛАСИ И МОТИВИ ЗА МИГРАЦИЯ

Изследвани са демографските и социалните проблеми, свързани с обезлюдяването на българските села – динамиката и посоката на миграционните процеси. Подчертана е остротата на тези проблеми на фона на протичащите сходни процеси в рамките на страните от ЕС. Анализирани са причините, формиращи т. нар. pull и push фактори, които определят наложилите се миграционни тенденции. Представени са резултатите от социологическо анкетно проучване на нагласите сред младото население в трудоспособна възраст за „връщане към селото“ („деурбанизация“), както и ключовите характеристики на типа населени места, които ги привличат.⁴ Определени са основните демографски и социални характеристики за формиране на мотивация за живот на село според това проучване. На базата на получените резултати са направени обобщения, изводи и препоръки, свързани с възможните мерки за ограничаване на депопулацията и за стимулиране на имиграцията в селата.

JEL: Q15; R23

1. Ревитализацията на българското село – фокус на обществен и изследователски интерес

Европейската политика за развитие на селските райони след 2014 г. продължава да насочва подкрепа за съживяване на селата, като създава финансови условия за подобряване на средата, за стимулиране на икономическата активност, валоризиране на културно-историческите ресурси, опазване на природата, традициите и

¹ Юлияна Яркова е проф. д-р в Тракийския университет, Стара Загора, ръководител катедра „Регионално развитие“, e-mail: yu_yarkova@abv.bg.

² Стоян Тотев е проф. д-р в Тракийския университет, Стара Загора и Института за икономически изследвания при БАН, e-mail: stotev@yahoo.com.

³ Емил Мутафов е асистент д-р в Тракийския университет, Стара Загора, e-mail: mutafov143@gmail.com.

⁴ Проучването е реализирано по проект 7И/14, “Регионална политика срещу обезлюдяването на българското село”, 2013-2014 г., разработен от колектив към Тракийския Университет – Стара Загора.

общностната идентичност. Европейските граждани все повече търсят качество на живот, което трудно се измерва в материални неща. Изследванията обаче показват, че разликите между градовете и селата са много по-малки в старите страни-членки на ЕС, отколкото в новите. По тази причина особен интерес представлява да се проучи кое мотивира хората в България да избират живота на село, техните нагласи и очаквания.

Допреди 100 години според статистиката едва 20% от населението на България са обитавали в градовете, докато сега картината е коренно различна – по-малко от 30% от него живеят в селата. От общо 5268 населени места в България 257 са градове и 5011 – села.⁵ През периода 2007-2012 г. се наблюдава съществено намаление на населението в селата – с 12%, като за селските райони спадът е 13% (табл. 1).⁶ В сравнение със средата на XX век населението в селата е намаляло с 60%. Към 31.12.2014 г. в градовете вече живеят 73,1%, а в селата – 26.9% от населението на страната, като съотношението остава почти непроменено през последните 2-3 години.

Таблица 1
Разпределение на населението по тип на района и тип на населеното място (към края на 2012 г.)

	Градове		Села		Общо	
	хил. души	%	хил. души	%	хил. души	%
Селски райони	1382	48.5	1468	51.5	2850	100.0
Градски райони	3926	88.5	509	11.5	4435	100.0
Общо	5308	72.9	1977	27.1	7285	100.0

Източник: Програма за развитие на селските райони (ПРСР), 2014-2020, с. 10.

Програмата за развитие на селските райони може да се превърне в ефективен инструмент за ревитализация на селския тип територии, ако вниманието и грижата се насочат активно към конкретните населени места чрез търсене на мерки за справяне с критичните демографски дисбаланси и процеса на „изоставяне” и изолация на множество села.

През периода 2007-2013 г. както публичните мерки (Мярка 322 „Обновяване и развитие на населените места“, Мярка 321 „Основни услуги за населението и икономиката в селските райони“), така и частните (Мярка 313 „Насърчаване на туристическите дейности“, Мярка 312 „Подкрепа за създаване и развитие на микропредприятия“, Мярка 311 „Разнообразяване към неземеделски дейности“) по редица причини не водят до очакваните резултати. Преформулирането на част от тези мерки в ПРСР 2014-2020 не дава основание да се очакват видими положителни ефекти. Това поражда необходимостта да се търси по-широкообхватна стратегия за развитие на българското село, която да комбинира основни стратегически

⁵ Вж. НСИ. Население и демографски процеси през 2013 г. (окончателни резултати), http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2013_AUIT2RS.pdf.

⁶ ПРСР 2014-2020.

демографски проблеми с инициране на специфични мерки за въздействие в конкретната среда и сфера.

В рамките на ЕС Евростат определя два региона в България на равнище NUTS III (области) от групата на регионите в ЕС като такива, при които се наблюдава силна депопулация (региони с най-нисък прираст през 2008-2011 г. – в случая това са тези с най-висок отрицателен прираст). Най-значително намаление на 1000 човека е отчетено в някои региони в Литва и Латвия – минус 22‰, и Янина, Гърция – минус 20‰. В групата на регионите с най-значителен спад на населението попадат и две български области (Видин – минус 17‰ и Монтана – минус 15‰).^{7,8} В случая на България, намалението се дължи на комплекс от неблагоприятни фактори като застаряващо население, ниска гъстота на населението и не на последно място – миграция на селското население.⁹ Характерно за тези две области е, че са със сравнително висок относителен дял на селското население – само спрямо 2000 г. този относителен дял през 2013 г. е намалял за Видин с 6, а за Монтана с 5 процентни пункта.¹⁰

Разпределението на населението по населени места в края на 2013 г. е резултат както от неговото естествено и механично движение, така и от административните промени в селищната структура на страната. През 2013 г. с решения на Министерския съвет са закрити 10 населени места, като при 6 от тях това става чрез присъединяване към друго селище. Към края на годината само населените места без население въобще са 169 (табл. 2), като най-голям е техният брой в областите Габрово, Велико Търново и Кърджали.

Таблица 2

Селата според броя на населението, към 31.12.2013 г. (бр.)

Жители	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Села	169	60	66	55	41	45	35	31	31	31

Източник: Справка на БТА Националния регистър на населените места, http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1315012.

В 395 села (без да смятаме напълно обезлюдените) обитават до 9 човека, в около 500 села – между 20-30, а в общо 1677 села техният брой не надхвърля 100 човека. Тези данни определят остротата на протичащите процеси на депопулация, които засягат все повече селските региони в България. Миграцията е важен процес в социален

⁷ Видин и Монтана се обезлюдяват най-бързо, <http://www.vesti.bg/vidin-i-montana-se-obezliudiat-naj-byrzo-5995843>.

⁸ В България този процес продължава да се задълбочава, като 8 от областите са в 20-те региона NUTS III на ЕС с най-висок отрицателен прираст за периода 2010-2014 г. В област Видин през разглеждания период отрицателният спад вече е най-висок в сравнение с всички региони на равнище NUTS III за целия ЕС (вж. <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>).

⁹ „Фактор, който до голяма степен определя миграцията, се оказва относителният дял на селското население – коефициентът на корелация определящ зависимостта между механичен прираст и относителен дял на селското население е обратна – минус 0.75” (Тотев, 2011).

¹⁰ НСИ, 2015, Таблица “Pop_6.1.8_Pop_Dr”.

контекст заради начина, по който се променя и „преподрежда“ обществото – тя го прави или по-многообразно и сложно при наличие на имиграционни потоци към дадени региони, или еднородно, изолирано и изложено на различни рискове при интензивна емиграция.

Наблюдаваните процеси на вътрешна миграция и урбанизация са характерни за всяка европейска страна. По данни на ООН интензитетът на вътрешната миграция в Европа е на междинно равнище, но се отличава със значителни вътререгионални различия (UN, 2013, с. iii). Всички теории, които имат отношение към урбанизационните процеси (за зелената революция, индустриалната революция, за експортните ресурси, за селската бедност и за градското привличане) се обединяват около твърдението, че в основата на урбанизацията стоят различните форми на миграция.

Това, което е специфично за България, е, че през т. нар. преходен период тези процеси стават много интензивни, а бързото обезлюдяване при сравнително ниската за европейска страна гъстота на населението води до допълнителни негативни ефекти. Така териториалното разпределение на населението и концентрацията по населени места създават много по-сериозни проблеми за страната ни в сравнение с тези в другите европейски държави. Обезлюдяването на селата и малките населени места у нас води до моноцентричен тип развитие. За неговото преодоляване стратегическото решение, заложено в „Националната концепция за пространствено развитие 2013-2025“ (Министерски съвет, 2012), е да се премине към умерен полицентризъм чрез възстановяване и развитие на градските зони при търсенето на възможно по равномерно разпределение по територията на страната. Реализирането на тази цел предполага сериозен финансов ресурс. Незадоволителните резултати от осъществяването на ПРСР 2007-2013 г. извеждат също и необходимостта от приоритетно прилагане на конкретни мерки при нов модел за развитие на селската мрежа в страната.

Последните тенденции в Западна Европа са противоречиви – в някои селски райони се наблюдава продължаваща депопулация, а в други тя се забавя или се обръща в репопулация (Clout et al., 2014, p. 151). Авторите подчертават, че наред с другите негативни ефекти от селската демографска криза настъпва и отмиране на цели социални групи – типичния фермер и типичния представител на селската културна среда, и това, което се случва, не е просто промяна в характера на заетост, а разместване на пластове на целия начин на живот.

През 2001 г. при изследване на външната миграция НСИ определя разпределението на потенциалните емигранти според местоживееето, както следва: 60% от тях живеят в градовете, 28% – в селата, и 12% – в столицата.¹¹ По данни на Министерството на труда и социалната политика през последните години, предхождащи 2011 г., намалява външната миграция, както и емигрантите под 20-годишна възраст, като това е съпроводено и с известно нарастване на броя на завръщащите се от чужбина.¹² Промяната в тенденции през последните години може

¹¹ НСИ. (2001). Вътрешна и външна миграция на населението в България (резултати от репрезентативно изучаване), <http://www.nsi.bg/Census/Vivmigr.htm>.

¹² Българите мигрират на село, http://www.webcafe.bg/id_1883970435.

да намери известно обяснение с икономическата криза, обхванала европейските страни, поради която много българи, работещи в Гърция, Испания, Италия и др., се завръщат у нас. Така може да се окаже, че в основата на тази „благоприятна промяна“ лежат конюнктурни фактори. Независимо от това очакванията за външната миграция на селското население са с неговото застаряване делът на потенциалните външни емигранти от селата да намалява.

На такова основание може да се предположи, че основен дял в миграционните потоци от селата в бъдеще ще заема вътрешната миграция. Това извежда потребността от по-детайлно проучване на т.нар. pull фактор (най-общо търсене на по-добър живот, характерен обикновено за младите хора, които мигрират в градовете и в чужбина, търсейки по-добра реализация) и push фактор за миграция (най-вече миграция за намиране на препитание). Според Harris и Todaro (1970) миграцията село-град протича докато реалният трудов доход в града е по-висок от този в селата, като разликата в трудовия доход може да бъде резултат както от действието на фактори, отблъскващи от селата (rural push), така и от такива, привличащи към градовете (urban pull).

Факторите „отблъскващи“ (от селата) и „привличащи“ (към градовете), са от най-различен характер. Основни отблъскващи фактори от селата и селските райони са: безработица, бедност, ограничени възможности за образование; качество на здравните услуги; липса на собствено жилище, на услуги и удобства, на канализация, на чиста вода; лошо електроснабдяване; неефективно селско стопанство, културни ограничения и др. Важен фактор за миграция на младото население е също невъзможността на тези хора да намерят близка социална среда в населеното място – младежка среда. Липсата на защита от битовата престъпност е друг актуален за българските условия фактор, който можем да добавим към съвременни предизвикателства, действащи като отблъскващи от селските райони. В последно време могат да се визират и нарасналите природни бедствия – наводнения, свлачища и др.

Примерите за фактори, привличащи към градските райони, са: възможност за работа, по-добра осигуреност с услуги и удобства; по-безопасна обстановка; достъп до висше образование; по-удобно и качествено жилищно настаняване; развлечения, по-добри условия на живот; по-качествено медицинско обслужване; по-голяма политическа и религиозна свобода и др.

Вътрешната миграция на населението между градовете и селата в България е представена в табл. 3. Вижда се, че за период от 5 години (2010-2014 г.) се наблюдават непрекъснати вътрешни миграционни процеси между градовете и селата, с различен интензитет и посока. Има видимо движение на демографски поток от градовете към селата – механичният прираст в селата за 2011, 2013 и 2014 г. е положителен, като за наблюдавания период той е положителен като цяло – близо 10 000 човека.

Наблюдаваните благоприятни данни на положителен механичен прираст в селата за разглеждания период не са гаранция за трайна тенденция. За този механичен прираст определена роля може да играе и един чисто административен фактор като

динамиката на регистрационния процес по местоживееене. Напълно възможно е с подмяната на личните карти през 2010 г. нерегистрираните до този момент заселници в селата да са променили своето постоянно местожителство и това да е рефлектирало върху механичния прираст през 2011 г., когато се наблюдава пикът за 2011-2014 г. Не може да се отрече и отражението на икономическата криза върху тези процеси.

Таблица 3
Вътрешната миграция на населението между градовете и селата (бр.)

	2010			2011			2012			2013			2014		
Заселени	Изселени		Заселени	Изселени		Заселени	Изселени		Заселени	Изселени		Заселени	Изселени		Заселени
	от градовете	от селата	общо	от градовете	от селата	общо	от градовете	от селата	общо	от градовете	от селата	общо	от градовете	от селата	общо
В градовете	67 441	36 294	103 735	37029	19192	56221	38228	18942	57170	39301	18681	57982	41167	19817	60984
В селата	33 881	14 078	47 959	26338	8087	34425	17319	7708	25027	20298	8098	28396	24834	8702	33536
Изселени общо	101 322	50 372	151 694	63367	27279	90646	55547	26650	82197	59599	26779	86378	66001	28519	94520
Механичен прираст	2 413	-2413	0	-7146	7146	0	1623	-1623	0	-1617	1617	0	-5017	5017	0

Източник: НСИ, Pop_5.5_Migration_DR.xls.

При идентифициране на регионалните особености на тези процеси Найденова и Михова (2014) сочат, че в България селските населени места са оживени и репродуктивни в случай, че са в близко съжителство с по-развити градски центрове. Субурбанизацията на практика заема значителен дял от контраурбанизационния процес както в Европа, така и у нас. В европейски мащаб миграцията от селата към градовете преобладава до 90-те години на XX век, като след това се наблюдава нарастване на населението в селските райони с добри естествени и социално-културни условия (Novotná et al, 2013, p. 51).

Според Kontuly (1998) тази тенденция не е характерна за всички райони и държави в Европа. Миграционни процеси от градските зони към провинцията са характерни и за постсоциалистическите страни, където фокусът е върху развитието на жилищната система в контекста на теорията за диференциалната урбанизация (Kontuly and Geyer, 2003). Тези процеси се наблюдават през 90-те години на XX век в Чехия, Естония и др. (Novotná et al., 2013, p. 38). Според Antrop (2004) съществува видима промяна на „моделите села” в Европа в резултат от икономическото развитие. Самият процес на „контраурбанизация” се разглежда като трети етап в урбанистичното развитие при достигане на определено по-високо икономическо развитие. Правейки съпоставка с протичащи в страните от ЕС процеси, трябва да се отбележи, че очакваното им развитие в България ще има определена специфика.

Тази очаквана специфика се дължи на разликата в гъстотата на населението. Факт е, че в някои региони в България няма обособени градски центрове – в малките градове там се наблюдава емиграция към столицата и големите областни градове, причините за която са сходни причини са тези, свързани с емиграцията от селата. Специфика при тези процеси могат да дадат и по-ниските доходи на населението в България, които да се окажат ограничение за развитието на „близко съжителство с големите

градове”. Все пак потенциалът за подобно развитие не бива да се подценява, най-малкото като една реална възможност за ревитализация на българското село.

Засилването на контраурбанизационните процеси може да бъде повлияно от различни фактори: по-големи жизнени разходи и социални проблеми в градовете; държавни грантове за развиване на дейности в селските райони; по-достъпни и подобрени транспортни коридори и комуникационни технологии; подобряване в образователната, здравната и други инфраструктури в селските райони; повишаване на броя на работните места в публичните услуги в тях (Champion, 1998).

Обществото е наясно с остротата на проблема на българските села – то го разглежда като изключително неблагоприятна тенденция и пледира за намиране на решения. Обезлюдяването на селата е обект на анализ от учени, изследователи, държавни органи и институции, които търсят начини за ограничаване на емиграцията и привличане на млади хора в селските райони на страната. Ето защо може да се твърди, че това е добре позната тема и всяка мярка в тази насока ще бъде разпозната от обществото.

На местно равнище обаче дилемата за селата с депопулация е дали да съществуват, или да изчезнат. Няма междинни варианти и целта, която се преследва – за демографска ревитализация на селата, изисква спешни и ефикасни мерки. Усилията на местно равнище относно оцеляването на селата са много по-решителни от решенията и политиките на по-високо национално и регионално ниво. Затова не бива да се пропуска, че на фона на негативните демографски тенденции в България положителните нетни входящи потоци са важно основание за изследване на мотивите и условията за предпочитане на живот в селата.

2. Мотиви и нагласи за миграция към селата

Каквито и да са подбудите на едно население да пребивава на определено място или да променя местоживеенето си, подтикът за избора е в потребностите за подслон и средства за улесняване производството и начина на живот, като не се изключва и социалната потребност, която прави индивидите население (Найденова и Михова, 2014).

Реализацията на определени подбуди за миграция зависи от оценка на това какви различия в условията на живот предоставят града и селото.¹³ Факторите, формиращи миграционното поведение на хората, са свързани с въздействието на природната, социалната, икономическата и институционалната среда в населеното място върху живота на отделния индивид и неговата лична оценка за това доколко тя задоволява

¹³ В този смисъл механично движение на населението може да бъде прието като основен, много ясен и смислен показател за оценка на последствията от различията град-село – дали те пораждат миграционни потоци и доколко тези различия определят интензитета им. Атрактивността или неатрактивността на града и селото се характеризира най-точно от механичния прираст на населението.

неговите потребности и интереси. Анализирайки факторите, определящи входящите миграционни потоци към селата, мотивите, които привличат хората към селата, могат да се обособят в две групи – „мотиви-стимули” и „мотиви-условия” (Crow, 2010).

Мотивите-условия са обективни и се свързват с някои ключови характеристики на средата: условия за трудова реализация, битово осигуряване, образование на деца, задоволяване на културни потребности, хигиенни и екологични условия на живот и др. В изследването „Нашето общество”, публикувано през 2003 г. от Public Opinion Research Centre of the Sociological Institute, се посочва че една от най-честите причини за миграция не е свързана с работата, а с неудовлетвореността от условията на живот (Lux et al., 2006, p. 132).

Основните „мотиви-стимули” при контраурбанизацията засягат представата, известна като „селска идилия”, която хората имат за живота на село – например по-малко трафик и шум, естествена среда, „селски” тип общуване, пазаруване и т.н. Тази нагласа стимулира търсенето на жилища в селските райони, които в развитите страни често се посещават през уикенда като място за оттегляне на хората, които живеят в града и предпочитат извънградската обстановка за почивка. Населението на селата се увеличава също и през лятото, когато се те използват като места за втори дом (къщи за почивка). В този тип села населението намалява през зимните месеци, което води до затихване на общностните функции и прекратяване на някои услуги за населението.¹⁴

Миграционните тенденции към селата могат да се засилят най-вече от социалните и екологичните проблеми в градовете, нарасналият автомобилен трафик, развитието на комуникационните технологии, миграцията на хора при създаване на втори дом, променящите се предпочитания за местоживеене.¹⁵

Проучването на НСИ изследва основните причини за вътрешната миграция, включвайки и посочените две групи мотиви.¹⁶ Резултатите от него показват, че основани за миграцията за по-голяма част от мигриращите са семейните причини – близо 50%. По тази причини 57% са се заселили в градовете, 35% – в селата, и 8% – в столицата. Тук основно преселванията са свързани главно със сключване на брак (30% от всички причини) и придружаване на родители и деца (13%). Втората по обхват група причини за миграцията се отнася до осигуряването на трудовата заетост. Близо една четвърт (24%) от всички мигранти са напуснали своите населени места, за да си намерят работа. Общо осигуряването на трудовата заетост е посочвано като мотив за миграция при 43% от преселванията в градовете, 17% в селата, и 40% в столицата.

За да си осигурят по-добри условия на живот, са мигрирали 22% от респондентите. От мигриралите по тази причина 68% са се насочили към градовете, 17% към селата и 15% към столицата. В общата структура на причините, формиращи териториалната

¹⁴ Why do people want to live in rural areas? <https://sites.google.com/site/neatherdgcsegeography/unit-2-people-and-the-planet/11-3-living-spaces/3-why-do-people-want-to-live-in-rural-areas>.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ НСИ, 2001, с. 4.

мобилност на населението, с по-значителен обхват са: ”осигуряване на по-добро бъдеще на децата“ – 15%; ”получаване на желаното образование“ – 14%; ”осигуряване на по-високи доходи“ – 8%, и други.

Балансът между центробежните и центростремителните миграционни фактори по отношение на българските села варира в зависимост от характеристиките на участващите индивиди и териториални единици. Към тези процеси имат отношение националната, регионалната и местната политика. Демографският и социално-икономическият профил на съответния регион и локалност определят приоритетите и действията, които могат да бъдат както по-широки и стратегически, така и по-конкретни и практически. Интердисциплинарният характер и различното въздействие на демографските промени на поднационално равнище предполага необходимостта от определянето на адекватни приоритети за интервенция именно чрез провеждане на регионална и местна политика (Sáez et al., 2011).

Необходимо е да се подчертае, че демографските проблеми като миграцията и застаряването създават „местни“ предизвикателства, поради което е необходимо да се предприемат именно „местните“ мерки. Нещо повече, проблемите с цялостното социално-икономическо изоставане на много райони в България са резултат основно от сериозни проблеми на местно равнище. Оцеляването на едно село, застрашено от депопулация, може да се разглежда като чисто публично благо, тъй като това е проблем на всеки негов жител. Когато броят на населението стигне до критично ниски прагове, смъртта, ражданията, напускането или заселването на отделни хора са въпроси, които въздействат силно върху останалите хора. Ето защо проблемът на местно ниво е много по-важен и сложен като последици, отколкото това, което се представя в агрегираните показатели на национално и регионално равнище.

3. Цел, задачи и методика на социологическото изследване

Целта на проучването това е да се установи какви са нагласите сред младото население в трудоспособна възраст за „връщане към селото“ (заселване в селата) и какви са ключовите характеристики на типа населени места, които ги привличат. На базата на анкета, проведена в два типа региони – развит и изоставащ, се определят основните демографски и социални характеристики при формиране на мотивация за живот на село. Получените резултати позволяват да се стигне до някои обобщения, изводи и препоръки, свързани с мерки за ограничаване на депопулацията и стимулиране на входящата миграция в селата.

Задачите по реализирането на тази цел включват: 1) определяне на региони за провеждане на проучването; 2) разработване на анкетна карта и теренно проучване; 3) обработване и анализ на данните от анкетните карти.

Регионалният разрез в методологията на изследването е основан на данните за БВП на човек от населението (БВП/чн) по области в България. Като обект на изследването са включени два региона: 1) като представител на развит регион – област Стара Загора, която по БВП/чн е на второ място от 28-те области; 2) като изоставащ регион

– област Видин, която е с един от най-ниските БВП/чн в България (НСИ, GDP_1.1.4.xls, 2013).¹⁷

Емпиричното проучване е извадково стандартизирано допитване чрез анкетна карта сред населението в трудоспособна възраст, проведено през периода май-август 2014 г. със 146 респонденти, като броят на валидните отговори е 145. В него са участвали две групи респонденти от двата избрани региона – 110 респондента от област Стара Загора и 35 от област Видин.

Зададените въпроси са свързани с готовността за живот на село, с вида на предпочитано село за живеене и с т.нар. rural pull характеристики на този тип населени места, които създават позитивни стимули за заселване. В рамките на това изследване са обработени резултатите от следните анкетни теми (въпроси): „Бих живял на село“; „Бих избрал за живеене село“; „Кои от следните характеристики на селата привличат хората“.

При анализа на информацията от анкетното проучване са приложени както дескриптивни статистически методи, така и такива за установяване на причинно-следствени връзки. При двумерни честотни разпределения за изследване на характера на различията (връзката) – закономерни или случайни, е приложен χ^2 -методът, тъй като данните са представени чрез слаби статистически скали.

4. Резултати и основни изводи

4.1. Анализ на резултатите по анкетна тема „Бих живял на село“

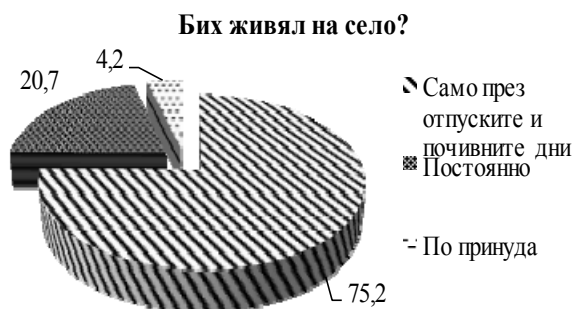
На фиг. 1 е представено едномерното разпределение на трите отговора по една от анкетните теми – „Бих живял на село“: 1) само през отпуски и почивни дни; 2) постоянно 3) по принуда и други.

Три четвърти от респонденти биха живели на село само през отпуски и почивни дни, докато за постоянен живот на село са готови 21%. Сред участниците в анкетата има и такива (4%), които биха отишли на село само по някаква принуда (субективна или обективна) или изобщо не биха живяли там. Тези резултати показват, че хората в трудоспособна възраст възприемат селото преди всичко като място за почивка извън всекидневната градска среда. Това съответства на широкоразпространения вече в развитите страни втори дом на село, което е позната практика и в България – вила за почивните дни и отпуските.

¹⁷ Представената информация в точка 4 е на базата на анкетното проучване, осъществено в рамките на проект 7И/14. Изследването няма репрезентативен характер и в този смисъл не може да се приема като представително в статистическия смисъл на думата. Независимо от това то дава добра картина за характера на мотивите, които определят миграционните нагласи на населението в трудоспособна възраст.

Фигура 1

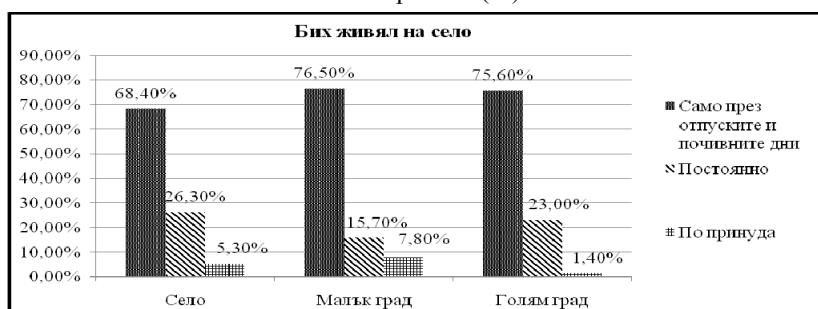
Разпределение на отговорите по „Бих живял на село” (%)

Очакванията, че **месторождението на респондентите** ще води до значими различия в желанието да се живее на село, не се потвърждават (фиг. 2). Очевидно този фактор не е определящ за формирането на виждането на анкетираните, при какви условия биха живели на село.

Фигура 2

Разпределение на отговорите по „Бих живял на село” според месторождението на анкетираните (%)

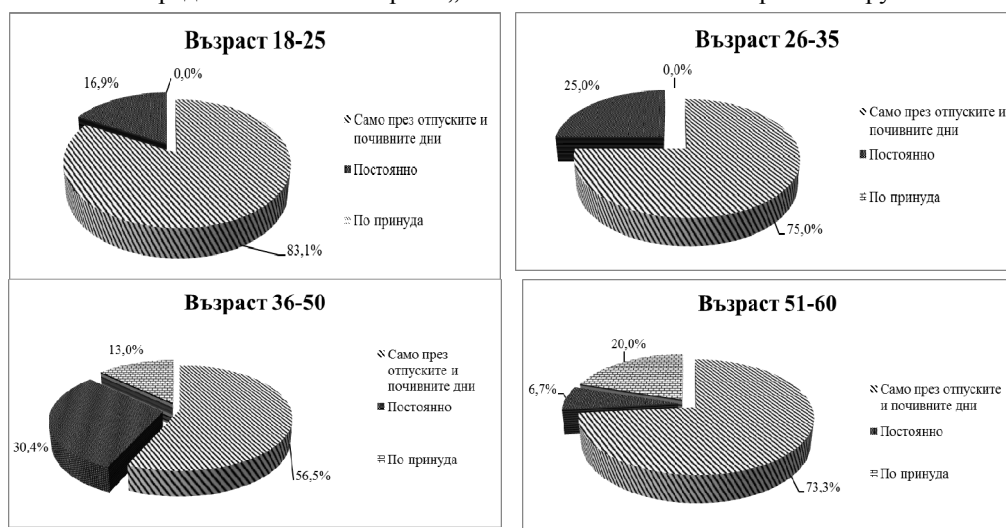
За кростабулация с **възрастовата характеристика** на респондентите са сформирани 4 възрастови групи: 1) 18-25 години; 2) 26 до 35 години; 3) 36-50 години; 4) 51-60 години. Резултатите показват, че готовността за трайно настаняване е най-голяма сред тези от групата на 36-50-годишните (30.4%), а най-ниска при възрастова група 51-60 години (6.7%) (фиг. 3).

Важно е да се посочи, че при всички възрастови групи на първо място стои желанието за живот на село само през отпуските и почивните дни. Младежите на възраст 18-25 години се отличават с най-висок дял на желаещите да се връщат на село само през отпуски/ваканции и почивни дни. Те съставляват и най-голям дял на желаещите за временно пребиваване на село от всички респонденти (45%), макар че това може да се обясни донякъде и с факта, че в тази възрастова група са попаднали

най-голям дял респонденти (41%). Една част от тях са учащи се, което може да обясни предпочитанието към такъв тип връзка със селата.

Фигура 3

Разпределение на отговорите „Бих живял на село” по възрастови групи

Възрастовата група 26-35 години е с 33% участие в проучването, но заема най-висок дял в желаещите да живеят за постоянно на село (40%). Тук попадат сновно работещи и семейни, които осмислят връзката със селата по друг начин. Желанието за живот на село отслабва в по-високите възрастови групи. Сред тях се появяват такива, които биха отишли да живеят на село по принуда или не биха направили изобщо такъв избор. Такъв резултат е очакван след като донякъде тези възрастови групи вече са възприели един стереотип на живот, като с увеличаването на възрастта са по-малко склонни да го променят. Във връзка с това трябва да се отбележи, че политиката за ревитализация на българското село трябва да се насочи преди всичко към създаване на условия за живот на село, приемливи за младите хора, защото при тях тази политика вероятно ще бъде по-ефективна.

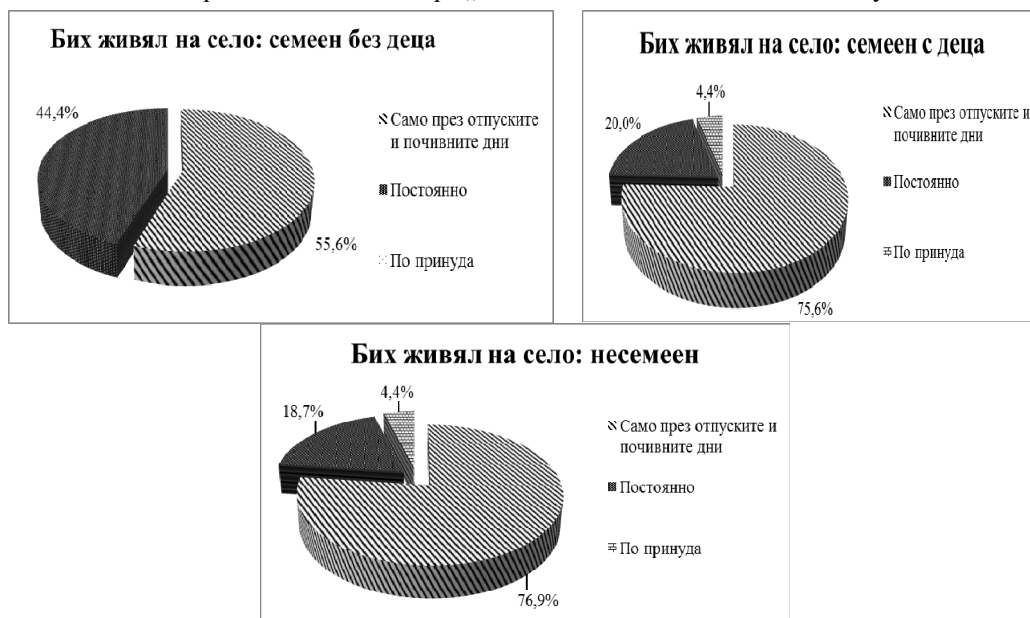
При статистическа проверка на хипотезата за връзката между възрастовата група и предпочитаната форма на живот в селата се отхвърля нулевата хипотеза (H_0) за отсъствие на такава и се потвърждава алтернативната хипотеза (H_1) за нейното наличие. Метрифицирането на връзката чрез коефициента на Крамер¹⁸ (0.242) показва, че тя може да се определи като слаба до умерена.

Двумерното разпределение на предпочитания тип връзка със селата според социалната група, в която попадат респондентите, е представено във фиг. 4.

¹⁸ SPSS: SPSS Commands and Interpreting Statistics.

Фигура 4

Разпределение на отговора „Бих живял на село” по семеен статус

От трите социални групи (семеини с деца, семеини без деца, несемеини) с най-голям дял желаещи да живеят на село е втората (44.4%), което е обяснимо – това са хора, които все още нямат необходимост да се съобразяват с потребностите на децата, правещи ги по-адаптивни към различните условия. При всички групи най-голям е дялът на тези с предпочитания за живот на село само по време на отпуски и почивни дни, като при несемеините той е най-висок (над 80%).

Интересен е фактът, че при несемеините и семеините с деца структура на отговорите като относителни дялове е много близка, въпреки че това „съвпадение” е резултат от различни мотиви – несемеините като по-млади хора не предпочитат по-малко динамичния в сравнение с града живот, който се води на село, докато за семеините с деца са непривлекателни „трудностите”, които селският живот поражда за тях.

При прилагането на χ^2 -метода се потвърждава хипотезата за наличието на връзка между семейното положение и предпочитаната форма за живот на село, като стойността на коефициента на Крамер (0.301) показва, че тази връзка може да се определи като слаба до умерена.

Отношението към формата за живот на село при групи със различен **социален статус** – по-скоро богат, по-скоро среден, по-скоро беден, не показва значими различия между социалния статус и отговора на въпроса „Бих живял на село”. Проверката на хипотеза с χ^2 -метода не отхвърля нулевата хипотеза (*H₀*), а именно че на базата на

разполагаемите данни не може да се установи връзка между социалното положение и избора на форма за живот на село.

При кростабулация с **вида на региона** (развит и изоставащ) се установява, че 77.3% от респондентите в развития регион се обединяват около живот на село „през отпуски и почивни дни“, а само 22.7% предпочитат да живеят на село постоянно. Тези два варианта заемат по-малък дял в отговорите на анкетираните от изоставащия регион, там над 17% са отговорили, че само по принуда биха живели или изобщо не биха живели на село.

4.2. Анализ на резултатите по анкетна тема „Бих избрал за живеене село“

Възможните варианти за избор на село, които могат да посочат респондентите в анкетната карта, са: а) в което имам роднини; б) близо до града в) село, където мога да имам собствен бизнес; г) нямам предпочитания; д) друго (не бих избрал село). Разпределението на отговорите е представено във фиг. 5. Най-значителна част от респондентите (66%) изразяват предпочитание към живот в село близо до града. Втори по дял отговор е селото с възможност за собствен бизнес. Най-малък интерес респондентите проявяват към селото, с което ги свързват роднински връзки. Анкетираните, отхвърлили живота на село, са малко – 4.3%.

Фигура 5

Разпределение на отговори „Бих избрал за живеене село“

Разпределението се запазва, когато се направи кростабулация на този въпрос в зависимост от месторождението на респондентите. Очевидно месторождението не е фактор, който влияе върху разбиранията на младите хора по отношение на живота на село.

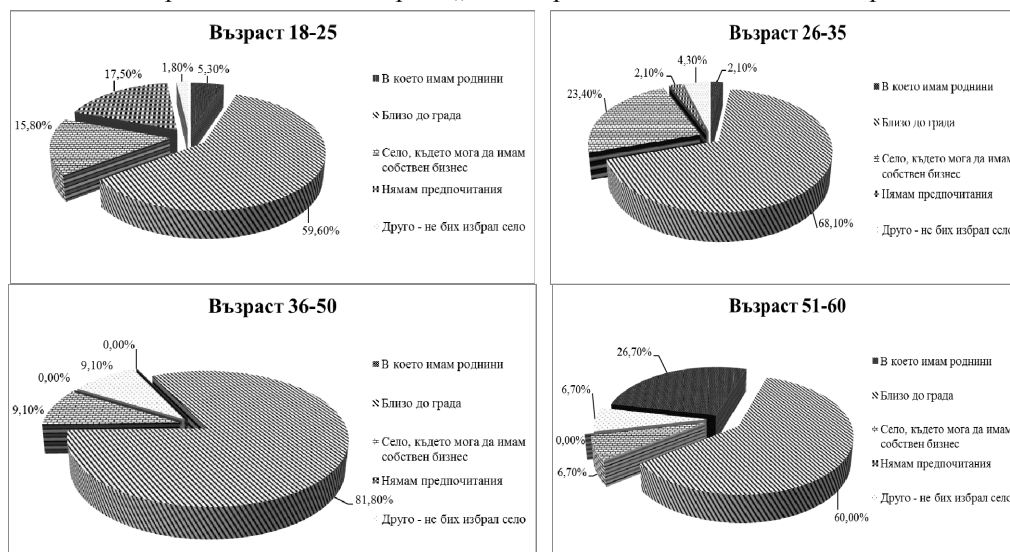
През последните 10-15 години процесът на мигриране за живот в крайградски села е една от формите на деконцентрация на населението в рамките на един „метрополен“ регион. За България субурбанизацията има перспектива и в близко бъдеще ще представлява основна форма на контраурбанизация

Връзката между разпределението на отговорите „Бих избрал за живеене село“ и отделните възрастови групи е представена във фиг. 6. При всички възрастови групи

се залага най-много на селата в близост до града, като най-висок е дялът на този избор (почти 82%) при възрастова група 36-50 години, която е изразила и най-голяма готовност за трайно установяване на село. Най-нисък е дялът на желаещите да живеят в близост до града при най-младата възрастова група – до 25 години (малко под 60%). Тя дава втори по тежест отговор в рамките на групата „нямам предпочитания“ (17.5%), което може да отразява малкия жизнен опит и липсата на увереност.

Фигура 6

Разпределение на отговорите „Бих избрал за живеене село“ по възраст

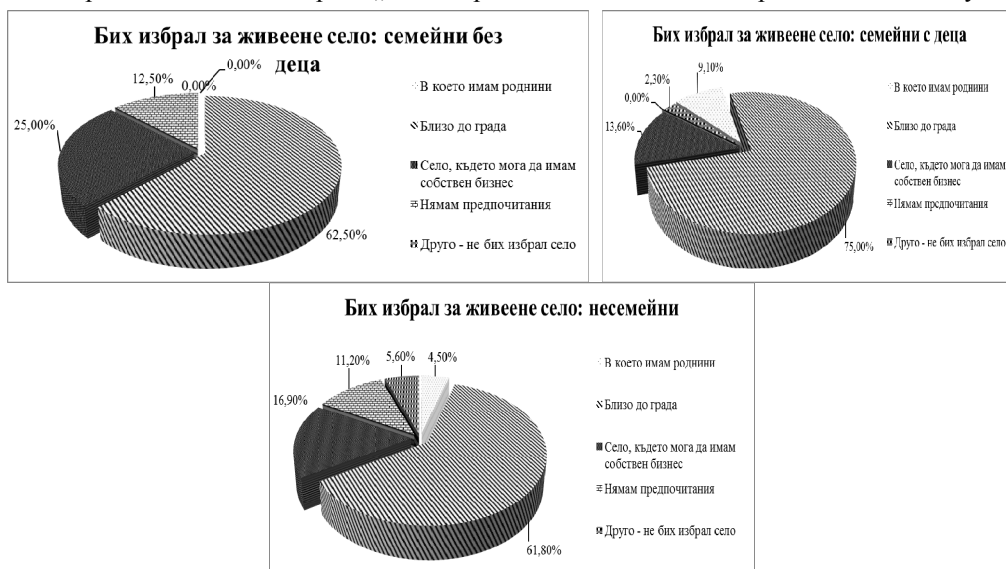

Като привличащ вниманието – 23.4%, е дялът на желаещите на възраст 26-35 години да живеят на село заради възможността да развият собствен бизнес. Това е възрастовата група, към която трябва да бъдат насочени конкретни мерки за стимулиране и подкрепа за бизнес в селските райони. Статистическата проверка на хипотези потвърждава работната теза за наличие на връзка между предпочитания вид село и възрастовата характеристика на респондентите.

Във фиг. 7 е отразена връзката между предпочитания тип село и **семейното положение**. При всички групи (несемеен, семеен с деца и семеен без деца) се откроява предпочитанието към селото близо до града, като най-голям е дялът при семейните с деца (75%). Разпределението на отговорите на този въпрос е сходно при несемейните и семейните с деца. Съвпадение има и при въпроса „Бих живял на село“ – през ваканциите и отпуските, постоянно и по принуда, но там то се отнася за несемейните и семейните с деца. Очевидно семейно положение е фактор, който играе различна роля при предпочитанията на анкетираните за живеене на село и при едно по-разширено проучване заслужава да се изследва по детайлно.

Фигура 7

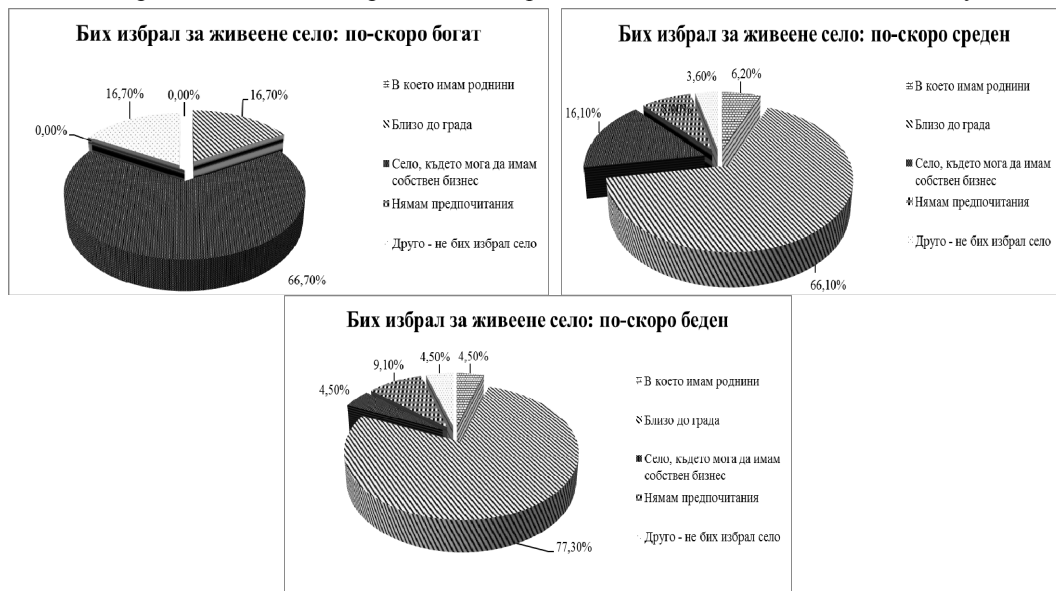
Разпределение на отговорите „Бих избрал за живеене село” според семейния статус

Във фиг. 8 са представени отговорите на респондентите според *социалния статус*.

Фигура 8

Разпределение на отговорите „Бих избрал за живеене село” по социален статус

Независимо че при „избора на форма за живот на село” не се установява връзка със социалния статус на респондентите, съществуват статистически значими различия между тези групи. Вижда се, че две трети от „по-скоро богатите” избират село, където могат да имат собствен бизнес, докато три четвърти от „по-скоро бедните” се спират на село близо до града. Тези със „среден” социален статус са привлечени най-силно от селата около града. Прилагането на χ^2 -метода води до отхвърляне на нулевата хипотеза за отсъствие на връзка между групите по социален статус и предпочитания вид село за живеене, като връзката може да се оцени като слаба до умерена (коефициент на Крамер = 0.247).

Предпочитанието към определен вид село е зависимо и от **вида на региона** (развит или изоставащ). Респондентите от първия тип се обединяват основно около два варианта – село близо до града (70.8%) и село, където е възможен собствен бизнес (18.9%). В изоставащия регион респондентите също поставят на първо място село близо до града, но делът им е значително по-малък (51.4%). Тук се отличава групата на тези, които биха избрали село с роднини (22.9%), което може да се обясни с тяхното месторождение – от селските общини на област Видин. В по-изостаналите региони роднинските отношения играят важна роля, тъй като по-ниските доходи там не осигуряват независимостта, която предоставят в развитите региони, и битът определя необходимостта да се разчита на роднини. Делът на респондентите от изоставащия регион, които отхвърлят живота на село, е по-висок отколкото в развития. Статистическата проверка на хипотеза приема за вярна алтернативната хипотеза за наличие на връзка, при чието метрификация се установява умерено ниво на зависимост – коефициентът на Крамер е със стойност 0.486.

4.3. Анализ на резултатите по въпрос „Кои от следните характеристики на селата привличат хората”

Отговорите, които са ранжирани по важност от респондентите, са: „здравословен и екологичен начин на живот”; „повече спокойствие и липса на ежедневен стрес”; „по-голяма самостоятелност и независимост”; „по-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца”; „чувство за принадлежност към дадена общност”, „по-добро съхраняване на съществуващи културни традиции”; „други”. Оценката на значението е според определения от респондентите ранг от 1 до 7, като с 1 се оценяват най-значимите характеристики.

Резултатите от статистическия анализ за средната оценка на характеристиките на селата показват, че няма показател, който да получава ясно изразен висок среден ранг. С най-висок среден ранг (3.95) е „повече спокойствие и липсата на ежедневен стрес”, следван от „други” (среден ранг 4.14), където значителен дял от респондентите (75%) посочват възможността за селски или земеделски бизнес. Средна оценка 4.15 получава „по-здравословен и екологичен начин на живот”, а след него е „по-голямата самостоятелност и независимост” (ранг 4.52). Рангова оценка под 5 (4.74) са получили и „по-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца”. С най-нисък ранг са оценени „чувство на принадлежност към дадена общност” и „по-добро съхраняване на съществуващи културни традиции, поминъци и занаяти”.

Въпреки че между средните оценки не се откроява съществена разлика, коефициентът на вариация, оценен за всяка характеристика, е различен – от 0.35 при „чувство за принадлежност към дадена общност“, до 0.60 при „повече спокойствие и липса на ежедневен стрес“. Респондентите дават приблизително еднакви оценки, когато показателят е с по-малко значение за тях, а по-големи различия в мненията се наблюдават при характеристики, които се определят като по съществени.

За разлика от предходните въпроси, когато месторождението не оказва влияние върху разпределението на отговорите, при въпроса “Кои от следните характеристики на селата привличат хората” се наблюдават съществени разлики в оценката преди всичко за „по-здравословен и екологичен начин на живот“, „повече спокойствие и липсата на ежедневен стрес“, „други – възможност за селски/зеделски бизнес“. Родените в селата дават по-висока оценка за значимост на тези характеристики, отколкото родените в градовете (табл. 4).

Таблица 4

Двумерно разпределение на отговорите “Кои от следните характеристики на селата привличат хората” и месторождението на респондентите (%)

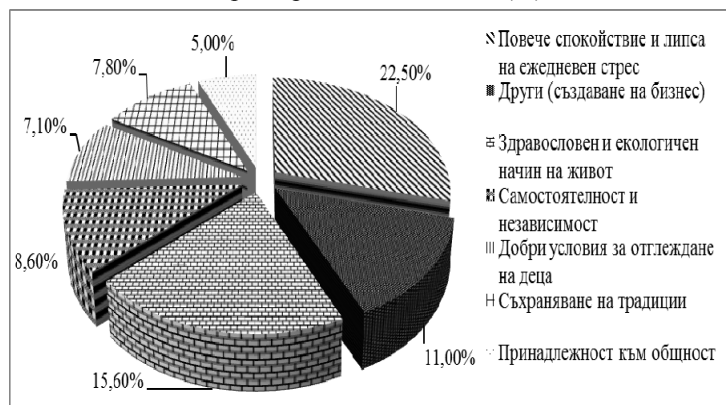
Характеристики		Месторождение			
		Село	Малък град	Голям град	Среден ранг
1	По-здравословен и екологичен начин на живот	3.0	4.1	4.5	4.15
2	Повече спокойствие и липсата на ежедневен стрес	3.4	3.4	4.4	3.95
3	По-голямата самостоятелност и независимост	4.2	4.8	4.4	4.52
4	По-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца	4.9	4.5	4.8	4.74
5	Чувство за принадлежност към дадена общност	5.2	5.1	5.4	5.26
6	По-добро съхраняване на съществуващи български културни традиции, поминъци и занаяти	5.5	5.0	5.3	5.23
7	Други – възможност за селски/зеделски бизнес	3.6	4.4	4.1	4.14

Във фиг. 9 е представено едномерното честотно разпределение на посочените отговори, което показва следното разпределение на далите най-голям приоритет на съответните характеристики:

- 22.5% поставят на първо място „повече спокойствие и липсата на ежедневен стрес“;
- Според 15.6% на първо място е „здравословен и екологичен начин на живот“;
- 11% дават първи ранг на привличането към селата заради възможността за селски или зеделски бизнес;
- останалите условия получават максимална подкрепа между 5 и 8.6% от респондентите.

Фигура 9

Едномерно разпределение на далите най-висок ранг (първи) на притегателни характеристики на селата (%)

Проверката на хипотезата за наличие на връзка между възрастта на респондентите и посочените характеристики за селата, които привличат хората, се потвърждава при следните показатели: „по-здравословен и екологичен начин на живот”, „повече спокойствие и липсата на ежедневен стрес”, „по-голяма самостоятелност и независимост”, „по-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца”. Връзката може да се определи като слаба до умерена (0.264-0.294). При другите характеристики за вяряна се приема нулевата хипотеза за отсъствие на такава връзка.

Двумерното честотно разпределение според фактора **възрастова група** определя един и същи дял при всички възрастови групи (23.7%) в оценка първи ранг на по-здравословния и екологичен начин на живот. Само при възрастова група 36-50 години този дял е по-нисък (18.2%).

В рамките на възрастовите групи (вж. табл. 5-1) делът на тези, които поставят първи ранг на по-здравословния и екологичен начин на живот, е най-голям при респондентите на възраст 51-60 години – 46.2%. Това е значително над дела при другите възрастови групи, където се вижда, че преобладаващият брой респонденти оценяват тази характеристика със среден ранг (трети – четвърти).

Различията в отговорите по възраст (табл. 5) са от такъв характер, който отговаря на очакваните предпочитания на отделните възрастови групи. По-възрастното население има определени предпочитания за миграционно поведение при характеристиката „съхранена околна среда”. Някои райони в страната ни, които се отличават със силна депопулация, всъщност са много добре съхранени екологично и имат потенциал да привлекат нови жители от групата, която приема това за приоритетна характеристика на жизнената среда.

Таблица 5

Двумерно разпределение на отговорите “Кои от следните характеристики на селата привличат хората” и възрастовата характеристика на респондентите (%)

5-1. По-здравословен и екологичен начин на живот								
	Рангова скала на оценяване							
Възрастови групи	1	2	3	4	5	6	7	Общо
18-25	10.3	8.6	13.8	10.3	12.2	6.9	37.9	100.0
26-35	12.5	14.6	12.5	20.8	6.3	10.4	22.9	100.0
36-50	18.2	18.2	9.1	22.7	0.0	9.1	22.7	100.0
51-60	46.2	38.5	7.7	7.6	0.0	0.0	0.0	100.0
5-2. Повече спокойствие и липсата на ежедневен стрес								
	Рангова скала на оценяване							
Възрастови групи	1	2	3	4	5	6	7	Общо
18-25	7.0	17.5	8.8	14.0	10.6	7.0	35.1	100.0
26-35	20.8	14.6	6.2	6.2	14.7	8.3	29.2	100.0
36-50	45.5	13.6	9.1	0.0	4.5	9.1	18.2	100.0
51-60	53.3	33.3	0.0	6.7	6.7	0.0	0.0	100.0
5-3. По-голяма самостоятелност и независимост								
	Рангова скала на оценяване							
Възрастови групи	1	2	3	4	5	6	7	Общо
18-25	5.2	1.8	12.3	19.3	24.5	5.3	31.6	100.0
26-35	16.7	10.4	12.5	8.3	18.7	14.6	18.8	100.0
36-50	4.5	13.6	9.1	13.6	18.3	18.2	22.7	100.0
51-60	0.0	15.4	46.2	30.8	7.6	0.0	0.0	100.0
5-4. По-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца								
	Рангова скала на оценяване							
Възрастови групи	1	2	3	4	5	6	7	Общо
18-25	3.4	12.1	8.6	15.5	3.4	17.2	39.8	100.0
26-35	14.3	6.1	10.2	22.5	12.2	6.1	28.6	100.0
36-50	5.0	10.0	15.0	15.0	20.0	10.0	25.0	100.0
51-60	0.0	0.0	23.1	46.1	15.4	15.4	0.0	100.0
5-5. Други (условия за създаване на собствен бизнес)								
	Рангова скала на оценяване							
Възрастови групи	1	2	3	4	5	6	7	Общо
18-25	7.7	26.9	5.8	3.8	9.6	13.5	32.7	100.0
26-35	18.6	23.3	11.6	9.3	9.3	7.0	20.9	100.0
36-50	0.0	42.9	21.4	0.0	0.0	0.0	35.7	100.0
51-60	11.0	27.5	10.1	5.5	8.3	9.2	28.4	100.0

Разпределението на респондентите, които дават първи ранг на „повече спокойствие и липса на ежедневен стрес” по възрастови групи, е съответно една трета за групите 26-35 години и 36-50 години и една четвърт за хората на възраст 51-60 години. Логично най-нисък е дялът на най-младите (18-25) във високата оценка на търсенето на спокойствие и липсата на стрес. При оценката на разпределението в рамките на възрастовите групи (табл. 5-2) прави впечатление, че при по-високите възрастови групи половината от респондентите отдават най-голямо значение на спокойствието и

липсата на стрес – при 36-50 г. – 45.5%, и при 51-60 г. – 53.3%. В контраст на този факт при младите възрастови групи най-висок е дялът на тези, които поставят най-ниска оценка (седми ранг – 35.1% при 18-25 г. и 29.2% при 26-35-годишните).

Възможността за самостоятелност и независимост е оценена най-високо от възрастова група 26-35 години – 2/3 от респондентите, които са поставили първи ранг на тази характеристика са именно от тази възрастова група, една четвърт са от най-младите (18-25 години), под 10% са от групата на 36-50-годишните. Най-високата възрастова група отхвърля първостепенната важност на самостоятелността и независимостта.

Кростабулацията на „по-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца” и възрастовата характеристика показва, че 70% от респондентите, които отдават най-висок ранг (първи) са от 26 до 35 години, а 20% – от групата на 18-25 години. Обяснимо с нарастване на възрастта намалява дялът на хората, които възприемат тази характеристика като значима, дори най-високата възрастова група напълно отхвърля това условие като важно. При повечето възрастови групи (табл. 5-4) най-голям е дялът на тези, които поставят „по-добрите условия за игри на открито при отглеждане на деца” на дъното (седми ранг) по важност.

Семейното положение на респондентите е представено в следните групи: несемейни, семейни с деца, семейни без деца (табл. 6).

Таблица 6

Двумерно разпределение на отговорите “Кои от следните характеристики на селата привличат хората” и семейната характеристика на респондентите (%)

6-1. По-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца								
	Рангова скала на оценяване							
Семейно положение	1	2	3	4	5	6	7	Общо
Семеен без деца	44.4	11.1	11.1	11.1	11.1	0.0	11.2	100.0
Семеен с деца	4.8	2.4	14.3	21.4	21.4	14.3	21.4	100.0
Несемеен	4.5	11.2	10.1	21.3	4.5	12.4	36.0	100.0
6-2. По-здравословен и екологичен начин на живот								
	Рангова скала на оценяване							
Семейно положение	1	2	3	4	5	6	7	Общо
Семеен без деца	44.4	11.1	11.1	11.1	0.0	11.1	11.2	100.0
Семеен с деца	23.8	21.4	11.9	21.4	0.0	4.8	16.7	100.0
Несемеен	8.9	12.2	12.2	13.3	11.1	8.9	33.4	100.0

При изследване на връзката между семейното положение и привличащите характеристики на селата се установява наличие на статистически значима, макар и слаба, зависимост единствено при две от тях – „по-здравословен и екологичен начин на живот” и „по-добрите условия за игри на открито при отглеждане на деца”. На табл. 6-1 и 6-2 е представено вътрешното двумерно разпределение по групи при двете посочени характеристики.

Структурата на поставилите първи ранг на „по-здравословен и екологичен начин на живот” е както следва: семейни без деца – 18.2%, семейни с деца 45.5%, несемейни –

36.3%. Тази на отредили първи ранг на „по-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца” (семейни без деца – 40%, семейни с деца 20%, несемейни – 40%) се отличава с интересния факт, че семейните без деца и несемейните имат по-голям дял в сравнение със семейните с деца. Вероятно първите две групи като хора без опит в отглеждане на деца и незапознати с ангажиментите и отговорностите на родителите имат по-„идилични” представи за живота на село.

Анализът на това от какво са привлечени хората в зависимост от **социалното им положение** не установява статистически значима връзка между социалното положение на респондентите и оценката, която поставят на отделните характеристики, привличащи към селата. Интерес представляват следните двумерни разпределения:

- 95.2% от хората, които оценяват по-здравословния и екологичен живот с най-висок ранг, са от групата, която се определя като „по-скоро среден” по социален статус. Това показва, че те придават голямо значение на този фактор за разлика от групата „по-скоро богат”, която не дава приоритет на тази характеристика на селата.
- Сред по-скоро богатите и по-скоро средните по социален статус най-голям е делът на оценяващите най-ниско по-здравословния и екологичен живот (седми ранг), за разлика от по-скоро бедните, при които най-голяма е тежестта на втори ранг.
- От повече спокойстви и липса на ежедневен стрес най-заинтересувани са „по-скоро бедните” – 36.4% от групата гласува с най-високата оценка (първи ранг).
- По-скоро богатите не приемат като необходимо условие за преместване на село „по-добрите условия за игри на открито при отглеждане на деца” – не всички са го класирали, а отговорилите го поставят основно на последно място (75%). При другите две социални групи също най-висок е делът на тези, които поставят тази характеристика на последно място, но той е много по-нисък (съответно 27.7 и 31.8%).
- По отношение на „чувството за принадлежност към дадена общност” разликата между социалните групи при ниската оценка намалява, а при „по-доброто съхраняване на съществуващи културни традиции, поминъци и занаяти” разликата между „по-скоро богат” и „при по-скоро беден” почти се стопява относно дела на тези, които поставят седми ранг на тази характеристика – съответно 60 и 52.4%.
- По-скоро средните по социален статус приемат възможността за започване на бизнес (селски или земеделски) като характеристика, която трябва да се оцени високо – 40.3% от респондентите от тази социална група поставят оценка първи и втори ранг на тази допълнителна характеристика.

Проверката на хипотези за влиянието на изследваните фактори върху оценката на отделните привличащи характеристики на селата определя като най-силна връзката

между **вида на региона** и поставените оценки (установяват се статистически значими различия в отговорите):

- вид на региона – „по-здравословен и екологичен начин на живот” – умерена до силна връзка (Cramer's $V = 0.561$);
- вид на региона – „повече спокойствие и липса на ежедневен стрес” – умерена до силна връзка (Cramer's $V = 0.635$);
- вид на региона – „по-голяма самостоятелност и независимост” – умерена връзка (Cramer's $V = 0.460$);
- вид на региона – „по-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца” – умерена до силна връзка (Cramer's $V = 0.539$);
- вид на региона – „чувство за принадлежност към дадена общност” – умерена до силна връзка (Cramer's $V = 0.522$);
- вид на региона – „по-добро съхраняване на съществуващите културни традиции, поминъци и занаяти” – силна връзка (Cramer's $V = 0.621$).

По отношение на „други” характеристики, които са представени от възможността за започване на селски или земеделски бизнес, е важно да се отбележи, че оценка са поставили респонденти само от развития регион.

Двумерното разпределение по региони (развит и изоставащ) при оценяване на по-здравословен и екологичен начин на живот (табл. 7-1)) показва по-висок дял на респондентите от изоставащия регион (59.1%), отдали първостепенна роля на тази характеристика, срещу 40.9% при отговорилите от развития регион. Оценките в рамките на двата региона, показват, че ако в развития регион най-голям е дялът на поставилите най-ниска оценка на тази характеристика – 35.2%, то при изоставащият регион най-голям е дялът на далите най-висок ранг (първи) – 39.4%. Проявата на връзките с типа на региона при характеристиката „повече спокойствие и липса на ежедневен стрес” в същата (табл. 7-2) Още по-отчетлива е подкрепата за първи ранг на тази характеристика при изоставащия регион – 54.3%.

За характеристиката „по-голяма самостоятелност и независимост” (табл. 7-3) най-голям дял от респондентите в развития регион определят ранг 7 за разлика от изоставащия, където максимален е дялът на тези, които са поставили среден ранг 3-4 (съответно 39.4 и 21.2%).

По-добрите условия за игри на открито при отглеждане на деца (табл. 7-4) се оценяват с най-нисък ранг от повечето анкетирани в развития регион (39.3%), а изоставащият дава своята подкрепа основно за среден ранг оценка (трети ранг – 21.2% и четвърти ранг – 51.5%).

Почти половината представители на развития регион (табл. 7-5) оценяват „чувство за принадлежност към дадена общност” с най-ниската оценка, като две трети от изоставащия регион са склонни по-скоро да negliжират тази характеристика, обединявайки се около ниски оценки (пети-шести ранг).

Таблица 7

Двумерно разпределение на отговорите “Кои от следните характеристики на селата привличат хората” и вида на региона (%)

7-1. По-здравословен и екологичен начин на живот								
	Рангова скала на оценяване							
Регион	1	2	3	4	5	6	7	Общо
Развит	8.3	8.3	13.9	16.7	8.3	9.3	35.2	100.0
Изоставащ	39.4	36.4	6.1	12.1	3.0	3.0	0.0	100.0
7-2. Повече спокойствие и липса на ежедневен стрес								
	Рангова скала на оценяване							
Регион	1	2	3	4	5	6	7	Общо
Развит	12.1	10.3	9.3	10.3	13.2	9.3	35.5	100.0
Изоставащ	54.3	40.0	0.0	2.9	2.8	0.0	0.0	100.0
7-3. По-голяма самостоятелност и независимост								
	Рангова скала на оценяване							
Регион	1	2	3	4	5	6	7	Общо
Развит	10.3	7.5	7.5	14.0	20.6	10.2	29.9	100.0
Изоставащ	3.0	9.1	39.4	21.2	18.2	9.1	0.0	100.0
7-4. По-добри условия за игри на открито при отглеждане на деца								
	Рангова скала на оценяване							
Регион	1	2	3	4	5	6	7	Общо
Развит	9.3	9.3	8.4	11.2	11.2	11.3	39.3	100.0
Изоставащ	0.0	6.1	21.2	51.5	6.1	15.1	0.0	100.0
7-5. Чувство за принадлежност към дадена общност								
	Рангова скала на оценяване							
Регион	1	2	3	4	5	6	7	Общо
Развит	4.7	5.6	10.3	8.4	11.2	12.1	47.7	100.0
Изоставащ	6.1	6.1	12.0	0.0	39.4	36.4	0.0	100.0

При „по-добро съхраняване на съществуващите традиции, поминъци и занаяти” интересът на развития регион може да се определи като нисък, изхождайки от факта, че 51% дават най-нисък ранг на характеристиката, а още 18.5% също поставят оценки пети и шести ранг. Интересен е фактът, че 100% от респондентите, които поставят най-висока оценка, произлизат от развития регион, като в рамките на самата група те представляват 10.2%. Не може да се твърди обаче, че тази характеристика се отличава с по-висока привлекателност за хората от изоставащия регион – там също преобладават ниските класове на ранговата скала, като нито един респондент не е поставил висок клас (първи и втори).

Това, което се налага като основен извод от табл. 7, е наличието на статистически значими разлики в отговорите на респондентите в зависимост от региона, което предполага, че е необходимо да се прилага специфична политика срещу обезлюдяването на българското село в зависимост от региона.

5. Изводи и препоръки

Резултатите от проучването водят до следните основни изводи:

Хората в трудоспособна възраст възприемат селото преди всичко като място за почивка извън всекидневната градска среда и все пак един от всеки пет е готов за постоянен живот на село. Характеристиката на желаещия постоянно местоживее на село се отличава с възраст между 36 и 50 години, семеен, социалният статус не е от значение.

Селото, което е най-привлекателно за респондентите от развития регион, трябва да е разположено близо до града или поне такова, създаващо възможност за собствен бизнес. В изоставания регион се откроява групата на тези, които биха избрали село с роднини, което може да се обясни с месторождението на респондентите, с по-ниския социален статус и със зависимостта от характерната взаимопомощ при този тип взаимоотношения.

Характеристиката на българското село, която най-силно привлича жители, е по-голямото спокойствие и по-малкият стресов характер на живота, но с почти същото значение е посочена възможността за започване на селски/зеделски бизнес. Важно е да се отбележи, че и двете характеристики са получили оценка от среден ранг, което отразява сравнително слабата притегателна сила на каквато и да било позитивна специфика на този тип население места.

Естествена е наблюдаваната разлика между възрастовите групи по отношение на притегателната сила към селата. Най-младите (до 25 години) наред с по-здравословния и екологичен начин на живот обръщат внимание и на съхранението на културните традиции, поминъци и занаяти, докато групата 26-35 години е привлечена повече от възможността за самостоятелност и от по-добрите условия за отглеждане на децата в досег с отворените пространства. С нарастване на възрастта и с присъединяване към групата на семейните се увеличават предпочитанията към по-здравословен и екологичен начин на живот.

Съществува силна връзка между степента на развитие на региона и оценката на характеристиките на селата, привлекателни за трудоспособното население. Спокойствието и бягството от стрес са стимули за по-голяма част от респондентите от по-слабо развития регион, което съответства на установената зависимост между високата оценка на тази характеристика и социалния статус „по-скоро беден”. Спокойният селски живот е сред най-ниско оценените характеристики от хората в развития регион. Тук трябва още веднъж да се подчертае, че спецификата в отговорите в зависимост от вида региона трябва да намери отражение и в мерките които е необходимо да се вземат с цел смекчаването на процесите на депопулация на селските райони.

Представеното проучване дава основание да се разграничат няколко групи мерки за ограничаване на депопулацията на селата и за привличане на трудоспособно население:

1. Потвърждават се нагласите за субурбанизация чрез жилищна деконцентрация в селата около градските зони. Това създава потоци на пътуващи хора до работното място в града, както и за ползване на услуги и градски места за социална активност и забавление. В тази връзка е особено важно да се подчертае, че създаването на добра пътна връзка между селото и града ще направи много по-приемлива алтернативата за живот на село и работа в града.

При този тип заселници е необходимо формиране на първата група мерки – поддържане и изграждане на техническа инфраструктура (телекомуникационна, ВиК и др.) с цел задържане на това население чрез предоставяне на по-облагодородена жизнена среда. Нарастването на броя на населението в тези села също създава предпоставки за разширяване на някои услуги – увеличаването на трудоспособното население е основа за създаването на нови работни места в тях (откриване на пощенски, социални, здравни и др. услуги) чрез държавни и общински програми, което от своя страна ще повиши още повече качеството на живота там.

2. Засилващата се потребност от рекреация и откъсване от напрегнатата градска среда мотивира част от трудоспособното население да създава втори дом (на село) за отпуски и почивни дни. Част от селата, които са привлекателни за този вид пребиваване, са локализирани в райони със съхранена природна среда и могат да се превърнат в атрактивни туристически дестинации. Отново, както и в предходния случай, изграждането на добра пътна мрежа между селото и града ще стимулира създаването на втори дом (на село). За тази цел е необходима по-широка намеса чрез активно усвояване на средства по публичните мерки на ПРСР 2014-2020, както и чрез подобряване на услугите (търговия и др.). Една добра възможност би била като бенефициенти по тези мерки да се допускат не само общините, но и кметствата, които най-добре познават проблемите на населените места.
3. Групата на хората, които биха искали да се установят на село, за да развият свой бизнес – земеделски или друг тип селски бизнес, би могла да бъде насърчена и чрез създаване на условия, които допълнително ще подпомогнат решението за заселване в селски район – условия, подобни на градските удобства (широкополентов интернет, здравни и образователни услуги). Това би могло да се реализира чрез национални програми за стимулиране на работещите в тези сфери по селата.

Важна е подкрепата за осигуряване на възможност за по-добра реализация на продукцията от аграрния сектор, вкл. изграждане на аграрни пазари с помощта на държавата и общините. Не по-малко значение за разширяването на пазара на местни продукти има провеждането на активна кампания за информираност и мотивираност на българските граждани и организации да купуват български аграрни продукти.

Стимулиращо би било да се облекчи режимът за кандидатстване по мерките на ПРСР и да се разшири информационната кампания по места при пряк контакт с потенциалните бенефициенти. За допълнително привличане на млади хора към този вид бизнес е необходимо освен подобряване на условията и възможностите за живот

в селата също и повишаването на имиджа на отрасъла за промяна на отношението към думата „агро“, подобряване на механизмите за обвързване на аграрното образование в средните и висшите училища с успешни аграрни практики.

Важна база за реализиране на инициативи за подкрепа на предприемаческата активност по селата е усъвършенстването на правната рамка, засягаща селското стопанство (вкл. за брандиране на местни традиционни специфични продукти) и неговото финансиране, както и формирането на благоприятна междуведомствена координация.

За запазване и разширяване на аграрното производство би допринесло и съхраняването на възможностите на традиционното придворно стопанство като източник на натурални и здравословни храни чрез законово осигуряване на правото да се отглеждат определен минимум брой животни в селския двор. Необходимо е също да се повиши сигурността и да се засилят мерките за опазване на земеделската продукция в дворовете и нивите от нарасналата битова престъпност по селата.

Наред с депопулационния бум на българските села се открояват и наченки на контраурбанизация. Засилва се миграционният поток от градовете към селата, което заедно с онзи дял от селското население, което не емигрира, независимо от икономическите модели, базирани на ‘push’ and ‘pull’ факторите, са основание и определяща причина да се търсят механизми, които ще се превърнат във водещ фактор, изграждащ бъдещата мрежа от жизнени и устойчиви български села.

Използвана литература

- Министерски съвет (2012). Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013-2025 г.
- Найденова, П., Михова, Г. (2014). Селото в бъдещата демографска карта на България. Градът и селото – предизвикателствата на 21 век. Библиотека „Омда“, <http://prehod.omda.bg/page.php/?IDMenu=910>.
- Тотев, С. (2011). Регионални различия и регионална политика в България. – Икономически изследвания, N 3, с. 33-52.
- Antrop, M. (2004). Landscape change and the urbanization process in Europe. – Landscape and Urban Planning, Vol. 67, p. 9-26.
- Champion, T. (1998). Studying counterurbanization and the rural population turnaround. – In: Boyle, P., Halfacree K. (eds.). Migration into Rural Areas. Chichester, John Wiley & Sons, p. 21-40.
- Clout, H., Blacksell, M., King, R., Pinder, D. (2014). Western Europe: Geographical Perspectives. Routledge.
- Crow, H. (2010). Factors Influencing Rural Migration Decisions in Scotland: An Analysis of the Evidence. Rural Analytical Unit Rural and Environment Research and Analysis Directorate, Scottish Government, Scottish Government Social Research.
- Harris, R., Todaro, M. (1970). Migration, Unemployment & Development: A Two-Sector Analysis. – American Economic Review, 60(1), p. 126-142.
- Kontuly, T. (1998). Contrasting the counterurbanization experience in European nations. – In: Boyle P., Halfacree K. (eds.). Migration into Rural Areas. Chichester, John Wiley & Sons, p. 61-78.
- Kontuly, T., Geyer, S. (2003). Lessons Learned from Testing the Differential Urbanisation Model. – Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, Vol. 94, N 1, p. 124-128.

- Lux, M., Sunega, P., Mikeszová, M., Matyáš, F. (2006). Analýza opatření bytové politiky směřující k podpoře flexibility práce v ČR. 2. díl – výsledky empirických šetření. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Novotná, M., Preis, J., Kopp, J., Bartoš, M. (2013). Changes in migration to rural regions in the Czech Republic: position and perspectives. – Moravian geographical reports, Vol. 21, N 3.
- Sáez, L., Ayuda, M., Pinilla, V. (2011). Public Intervention against Depopulation as a Local policy: Justifications from Spain. – CEDDAR: DT 39 (2011-6), ISBN: 978-84-92582-78-5.
- UN. (2013). Cross-national comparisons of internal migration: An update on global patterns and trends. – Department of Economic and Social Affairs Population Division Technical Paper N 2013/1.